

ONOMASTİK METAFORLARIN TƏRCÜMƏ YOLLARI

Ç.M. Qaraşarlı, A.Z. Məmmədova

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: arifammmdova2000@gmail.com

Xülasə. Onomastika İngilis dilinin lüğət tərkibinin, xüsusilə də onun idiomatik, üslubi təbəqəsinin inkişafında əhəmiyyətli mənbə rolunu oynayır. Bu leksik təbəqəyə denotativ və konnotativ söz və ifadələr daxildir. Denotativ ifadələr məcazi mənə daşımır, konnotativ ifadələr isə idiomatik, emosional mənə daşıyır. Adın məcazi mənə əldə etməsi, ingilis dilində geniş yayılmışdır və dilin üslubi leksikasını xeyli zənginləşdirir. Məqalədə onomastik metaforların müxtəlif tərcümə yollarından bəhs edilmişdir.

Açar sözlər: Onomastika, metafor, üslubi mənə, emosional mənə.

METHODS OF TRANSLATION OF ONOMASTIC METAPHORS

Ch.M. Garasharli, A.Z. Mammadova
Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

Abstract. Onomastics is a great source in the enrichment of the English idiomatic units. On the basis of onomastics there have appeared denotative and connotative expression. The latter includes names which have attained idiomatic meanings. So the English names have attained various idiomatic meanings and have become a part of English idiomatic lexicon. The article deals with different ways of translating onomastic metaphors.

Keywords: Onomastics, metaphor, stylistic meaning, emotional meaning.

СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА ОНОМАСТИЧЕСКИХ МЕТАФОР

Ч.М. Карашарли, А.З. Мамедова
Университет Азербайджан, Баку, Азербайджан

Резюме. Ономастика играет важную роль в развитии словарного запаса английского языка, особенно его идиоматического и стилистического слоя. В этот лексический слой входят денотативные и коннотативные слова и словосочетания. Денотативные выражения не имеют переносного значения, тогда как коннотативные выражения имеют идиоматическое, эмоциональное значение. Переносное значение имени широко распространено в английском языке и значительно обогащает стилистический лексикон языка. В статье рассматриваются разные способы перевода ономастических метафор.

Ключевые слова: Ономастика, метафора, стилистический смысл, эмоциональный смысл.

1. Giriş

Onomastika sözü yunanca olub “onoma”, “ad” sözündəndir. Onomastika xüsusi adların toplusudur. Uilyam Braytın fikrincə, belə bir tədqiqat dilçilik, filologiya, tarix, fəlsəfə və s. böyük sahələrin bir hissəsi kimi gerçəkləşdirilir.

İngilis dilində şəxs, millət, və yer adlarının tədqiqinin böyük praktik önəmi vardır. Onomastika yalnız xalqın dilini deyil eyni zamanda onun tarixini, coğrafiyasını, həyat tərzini, adət-ənənələrini və dünya baxışını əks etdirir. Lakin dilin onomastikasının öyrənilməsi və bu material üzrə dilin leksik tarixinin araşdırılması ilə kifayətlənmək mümkün deyildir. Onomastika eyni zamanda məcazi mənə əldə etdiyinə görə onun öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Onomastika dili müxtəlif aspektlərdə araşdırmaq üçün çox zəngin mənbədir. Onlar özlərinin əsas mənasından başqa xalqın həyat təcrübəsinin təsiri altında əldə etdikləri digər mənalara da malikdir. Məcəzi mənada işlənən bu tipli sözlərə, əsasən, bədii ədəbiyyatda rast gəlmək olur. Onlar əsərdə estetik keyfiyyətləri, emosionallığı gücləndirmək üçün istifadə olunur. Adi onomastik vahidlər kimi onlar dil faktı, üslubi vahidlər kimi isə onlar nitq faktı kimi çıxış edirlər.

Şəxs adlarının ümumi ismə çevrilməsi məsələlərini çox geniş şəkildə araşdıran L.M. Şetin bu qrupa makintoş, rentgen, reqlan sözlərini aid edir [6, s.111]. Tarixi və bədii əsərlərdəki adlar arasında oxşarlıq, adətən, şəxsi ünsiyyətlərdən də irəli gələ bilər. Məsələn: Amerika yazıçısı Uilla Keyzerin əsərlərindən brinin qəhrəmanı Flavia adında rəssam qadındır. Əsərdə bu qadının öz ətrafına topladığı rəssamların bacarıqsızlığını anlamayacaq dərəcədə axmaq olmağı göstərilir. Həqiqətən də Villa Keyzerin yaxınları arasında Flavia adında rəssam qadın olmuşdur. Yazıçı həmin qadına olan ədavətli münasibətini əsər vasitəsilə göstərmişdir.

2. Onomastik metaforların nəzəriyyəsi

İngilis dilində xüsusi adlar olan şəxs, şəhər, millət, ölkə və s. adları xalqın mədəniyyəti ilə onun dili arasında ayrılmaz əlaqə nəticəsində müəyyən metaforlar əldə edərək, üslubi ifadə vasitələrinə çevrilirlər. Əslində bütün idiomlar insanların gündəlik həyatı, folkloru, əfsanələrinin təsiri altında emosional, ekspressiv dil vahidlərinə çevrilmişlər.

Şəxs, şəhər, millət və ölkə adları ilə düzələn idiomların bir qrupu özlərinin kobud, incidici semantik xüsusiyyətinə görə sadəcə danışq dilində müəyyən anlarda işləyə bilər. Onlar ədəbi dilə çox geniş nüfuz edə bilmir. Məsələn, Barbie Dool ifadəsi **cazibədar**, lakin **zəif yaddaşlı** insanı bildirdiyi üçün, kiməsə istinadən açıq istifadə edilməsi normal sayılmır. Lakin tərkibində göstərilən adlar olan idiomların bir çoxu bədii-emosional baxımdan çox təsirli və ekspressiv funksiyaya malik olub, başqa leksik üslubi ifadə vasitələri arasında önəmli yer tutur.

Üslubi onomastika bədii üslubun satirik, yumoristik xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir. Üslubi çalarlıqların meydana çıxmasında bu dildə danışan xalqın etnik xüsusiyyətinin, eləcə də yer adlarının xarakterik əlamətlərinin xüsusi rolu olur. Üslubi yer adları insana öz fikirlərini aydın şəkildə ifadə etməyə şərait yaradır və dilin yığcamlığına xidmət edir.

İngilis dilində şəxs, şəhər və millət adları vasitəsi ilə yaranan idiomların dildə kommunikativ funksiyası xeyli geniş və təsirlidir. Adların metaforikləşməsi və onda emosional çalarlıqların yaranması müxtəlif kommunikativ məqsədlərə xidmət edir və dilin üslubi imkanlarını xeyli artırır.

Beləliklə, İngilis dilində şəxs, şəhər və millət adları vasitəsi ilə yaranan idiomlar ayrı-ayrı tarixi fakt, keyfiyyət və s. amillərlə bağlı olaraq, üslubi funksiya daşıyan metaforik mənalara əldə etmişdir.

Elə onomastik problemlər mövcuddur ki, onları yalnız müqayisə yolu ilə müəyyənləşdirmək olur. Bu hal bir çox dillərdə, həmçinin İngilis və Azərbaycan dillərində

özünü göstərir. Bunlardan biri digərinin inkişaf etməsi üçün təkan verib, eyni zamanda qarşılıqlı təsirə məruz qalır.

Bədii ədəbiyyatda istifadə olunan şəxs adlarına nəzər saldıqda obrazlara verilən adlarla ölkənin ictimai-siyasi vəziyyəti, bədii əsərin janrı, eləcə də yazıcının fərdi üslubu arasında sıx bağ olduğunu görürük. Bədii əsərlərdə istifadə olunan xüsusi adların tərcüməsi böyük əhəmiyyət daşıyır. Ümumiyyətlə tərcüməçilərin iş təcrübəsində şəxs adlarının məcazlaşmasında tətbiq edilən əsas metod transliterasiyadır.

Həm Azərbaycan, həm də İngilis dillərində şəxs və soyadları, təxəllüslər və ləqəblər əsasında yaranmış çox sayda frazeoloji ifadələrdən istifadə olunduğu aşkar olunur. Məsələn, İngilis dilində “according to cocker” ifadəsinin hərfi mənası “kokkerə əsasən” kimi tərcümə olunur, əslində isə “tamamilə düzgün” və “dəqiq” mənalarını daşıyır. E. Kokker 1631-1675-ci illərdə yaşayıb, elmi fəaliyyət göstərmişdir. 17-ci əsrdə istifadə olunan hesab dərslisinin müəllifi də məhz E. Kokker olmuşdur [3, s.28].

Big Ben – “Böyük Ben” İngiltərədə parlament binası üzərində yerləşən saatın xalq arasında adıdır. Bu saat onun yaradıcısı olan saatsaz Bencamin Hollun adı ilə bağlıdır.

Daxilində “Thomas” şəxs adının işləndiyi Doubting Thomas idiomu ingilis dilində əyani sübutu olmadan heç bir şeyə inanmayan, yalnız hər şeyi öz gözləri ilə görməyə can atan şəxsi bildirir.

İdiom Bibliya hekayəti əsasında əmələ gəlmişdir. Belə ki, Bibliyaya görə, İsusun davamçılarından olan Thomas İsu əsən bədəninə toxunmayanadək onun öldüyünə inanmaqdan imtina edir [4, s.391].

Jack Ketch – “cəllad” mənasında işlənir. 17-ci əsrdə yaşamış və olduqca qəddar olmuş cəlladın adı ilə bağlıdır.

Jack Miller – “şit, bayağı zarafat” mənasını daşıyan bu ifadə İngiltərədə 1684-1738-ci illərdə yaşayıb-yaratmış və zarafatlar, məzəli əhvalatlar toplusunun ilk müəllifi olmuş Cozef Millerin adı ilə bağlıdır.

3. Onomastik vahidlər

İngilis dilinin onomastik tipləri toponim, antronim, etnonim və s. şəkillərdə təzahür edir. Bunlar bədii ədəbiyyatda rəngarəng məcazi, üslubi çalarlıqlar əldə edirlər. Bu çalarlıqlar müxtəlif tarixi, iqtisadi və mədəni bağlar nəticəsində, eləcə də müəllifin obrazlılıq yaratmaq niyyəti ilə ortaya çıxır. Məsələn, müəllif yaratdığı bədii obraza **Earnest (vicdanlı)** adını verirsə, deməli bu zaman o, onun həyatda “vicdanlı”, “insafli” olduğunu nəzərə çatdırmağı qarşıya məqsəd qoyur. Bu nəticəyə gəlmək olar ki, yazıçılar əsərlərində surətlərinə ad seçən zaman dildəki şəxs adlarının leksik və semantik mənasına xüsusi diqqət verirlər.

Həm ingilis, həm də doğma dilimizdə xüsusi adların ümumi adlara çevrilməsi və yeni mənə əldə etməsi halına geniş rast gəlinir. Məsələn, Şeksprin əsərində qısqanc bir şəxs kimi

təsvir olunan Othellonun adı əsasında qısqanc şəxsi üç emosional şəkildə bildirən Othello ifadəsi yaranmışdır.

Bu əlamətlərin bütün yer və şəxs adlarına aid olduğunu yuxarıdakı nümunələrdə aydın görə bilirik. Adların metaforikləşməsi və onda emosional çalarlıqların yaranması kommunikativ məqsəd daşıyır və bu, əsasən, millət adlarının məcaziləşdirilməsində müşahidə olunur. Millət adlarının məcazi-emosional çalarlıqlar əldə etməsi ayrı-ayrı millətlərin etnik xüsusiyyəti ilə bağlı olaraq meydana çıxır.

Bədii ədəbiyyatda istifadə olunan yer adları konkret bir ərazinin tarixi-siyasi coğrafiyasını əks etdirib, gerçəkliyə münasibətlərinin formasına görə iki qrupa bölünür: 1) *adi toponimlər*, 2) *üslubi toponimlər*. Adi toponimlər təsviri xarakterli olub, dəqiq və konkret yerləri bildirdiyi halda, üslubi yer adları yazıçıların yaradıcı fantaziyası ilə bağlı olub, bədii əsərdə estetik keyfiyyətləri, emosionallığı artırmaq üçün istifadə olunur. Üslubi yer adlarının məcazi mənası yazıçıya öz fikrini emosional şəkildə ifadə etməyə imkan yaradır. Yer adı üslubi vasitə kimi uyğun məqamda işlədilib, bədii əsərin təsirliliyini xeyli dərəcədə artırır.

Yer adlarından bədii əsərlərdə fərqli məqsədlərlə istifadə olunur. Bir sıra araşdırmaçılar təyin etmişlər ki, Avropa dillərində olan yer adları tez-tez ümumi isimlərə çevrilərək, faktların məcazlaşdırılması məqamında istifadə olunur. Misal üçün, Waterloo – “sonuncu”, “həllədicisi döyüş”, onun məcazi şəkli olan “to meet one’s Waterloo” isə “məğlub olmaq” anlamındadır [1, s.1506].

Toponimlərdən eyni zamanda onomastik vahidlərdən bədii ədəbiyyatda müxtəlif məqsədlər üçün istifadə olunur.

1) Bədii əsərlərdə toponimlərdən hər hansı bir əlamət, keyfiyyət və ya hansısa hadisə ilə bağlı olan ərazinin adını ifadə etmək üçün istifadə olunur. Günümüzdə toponimlərdən həm bədii nəsrə, həm də poeziya dilində çox geniş şəkildə istifadə olunur.

2) Real həyatda baş verən hadisələri konkret bir ərazidə təsvir edilən zaman həmin yerin adı olduğu kimi verilir.

Məsələn: He had been spending a few weeks on a Carinthian lake and after a day or two in London was to go and with friends in Scotland (W.S. Maugham, Theatre).

3) Yazıçı bəzi hallarda öz təxəyyülündən istifadə edərək süni toponim yaradır. Məsələn, məşhur Barssetshire toponimi A. Trollofun pyeslərində verilsə də, İngiltərədə bu adda yaşayış yeri yoxdur. Buna misal olaraq Budmouth, Corvesgate, Knollsea toponimlərini də nümunə göstərmək olar.

4) Toponimlərdən yeni sözlərin yaranması dildə söz ehtiyatının zənginləşməsinə səbəb olur. Başqa dillərdə olduğu kimi, ingilis dilində də bu hal geniş yayılmışdır. Məsələn, Manchester toponiminin toxuculuq sənayesi mərkəzi mənasında işlənməsi və onun başqa obyektə keçirilməsi buna nümunə ola bilər [4, s.826].

Lowell – the Manchester of America.

Birmingham toponimi metalqayırma mərkəzi mənası kimi:

Liege – the Birmingham of Belgium.

Qeyd etmək olar ki, ingilis dilində coğrafi adlar frazeoloji ifadələrin tərkibində geniş istifadə olunur.

Məsələn: As poor as Bishop of Chester – çox zəngin

As big as Dorchester butt – çox kök

Toponimlər hər hansısa bir xalqın yaranmasında iştirak etmiş tayfa və qəbilələrin adlarından, həmin xalqların və etnik qrupların dillərinə aid sözlərin toplusundan ibarət olduğu üçün toponimika tarix, dilçilik və coğrafiya elmləri ilə sıx əlaqədardır.

Onomastik leksikanın əsas mənbələrindən biri bədii ədəbiyyatdır. Bura həm folklor, həm də yazılı ədəbiyyat nümunələri daxildir. Onomastikanın ən geniş yayılmış sahələrindən biri olan antroponimlərin üslubi funksiyasının bədii ədəbiyyatda rolu çox böyükdür.

Şəxs adlarının üslubi xüsusiyyətləri onomastikanın antroponimika bölməsində öyrənilir. Üslubi antroponimikanın iki növü mövcuddur. Mədəni antroponimika – bədii ədəbiyyat çərçivəsində şəxs adlarının işlənmə xüsusiyyətlərini, poetik antroponimika – isə bədii əsərdə istifadə olunmuş şəxs adlarının oxucuda yaratdığı təəsüratı əks etdirir. Uğurlu seçilmiş ad yalnız personajı xarakterizə etmir, eyni zamanda müəllifin nəzərdə tutduğu bədii fikrin ifadə edilməsində əsaslı rol oynayır və eyni zamanda əsərin emosional təsir gücünü artırır [5, s.37-3].

Tarixən irland, fransız, holland və başqa millətlərin nümayəndələri ilə əlaqədə olmuş ingilislər onların ayrı-ayrı etnik xüsusiyyətinə əsaslanaraq, emosional millət adları yaratmışlar. Bu tipli idiomların bəziləri “Irish(İrland)” etnonimi ilə bağlıdır. Məsələn, “Irish joke (İrland zarafatı)”, ifadəsində İrlandiyalılar fərqli tərzdə düşünən ya da kobud bir xalq kimi təqdim olunur [3, s.695]. Bundan əlavə Amerikaya Britaniyadan köçüb gələnlər arasında çox sayda İrlandiyalıların olması, onların emosional etnik əlaməti Amerika ingiliscəsində to Irish up (“cini tutmaq”) idiomunun yaranmasına səbəb olmuşdur. Hər fən “İrlandlığı tutmaq”, əslində isə “cin atına minmək” deməkdir. To get Irish idiomu emosional etnik çalarlığa malikdir.

Bir qrup idiomda fransızların etnik əlaməti öz emosional ifadəsini tapır: French leave “icazə almadan işi tərk etmək” və ya “heç kimlə sağollaşmadan, heç kimə demədən çıxıb getmək” mənasını bildirir [1, s.522].

Nəticə. Şəxs adlarının üslubi xüsusiyyətləri üslubi onomastikanın üslubi antroponimika bölməsində öyrənilir. Bu dil sahəsi müəllifin üslubu ilə əsərdəki adlar arasında əlaqəni öyrənir və adların məcazlaşması əsasında ortaya çıxan üslubi-emosional dil vahidlərini öyrənir. Üslubi onomastika bədii üslubun satirik və yumoristik formalarını da əhatə edir. Bu çalarlıqların meydana gəlməsində bu dildə danışan xalqın etnik xarakterinin, həmçinin toponimlərin obyektiv xarakterlərinin rolu olur.

İngilis dilində şəxs, şəhər və millət adları çərçivəsində yaranan idiomların dildə ünsiyyət formaları xeyli dərəcədə geniş və təsirlidir. Adların məcazlaşması və onlarda emosional ifadələrin meydana gəlməsi müxtəlif kommunikativ məqsədlərə xidmət edir və dilin üslubi

imkanlarını xeyli genişləndirir. Həm ünsiyyət prosesində, həm də bədii ədəbiyyatda bu üslubi vasitələrin çox sayda olması tədqiqat işinin aktuallığını təşkil edir.

Apardığımız araşdırma İngilis onomastikası ilə dil, mədəniyyət, tarixi hadisələr arasında sıx qarşılıqlı bağların olduğunu göstərir. Digər metaforik ifadələr kimi, onomastik idiomlar da İngilis dünyagörüşü, həyat-tərzi, əfsanələri, milli psixologiyası süzgəcindən keçərək, üslubi idiomlara çevrilmişlər.

Tədqiqat işində gəlinən nəticə ingilis dilinin üslubi leksikasının tərkib hissəsi olan emosional funksiyalı onomastikanı öyrənənlər üçün nəzəri və praktik mənbə rolunu oynaya bilər.

Ədəbiyyat

1. Duckett B. (2006). Longman Dictionary of English Language and Culture.
2. <https://www.significados-nombres.com/az/onomastik/>
3. Kristensson G. (1965), Studies on Middle English Topographical Terms.
4. Lakoff G., Johnson M. (1980), Metaphors We Live by. Chicago: University of Chicago.
5. Виноградов В.С. (1978), Лексически вопросы перевода художественной прозы. Изд-во МГУ.
6. Щетинин Л.М. (1958), Внутренняя Форма и морфологическая Структура Английских Фамильных Имен. Ростов – на – Дону.